

برخی ویژگی‌های این اثر چنین است:

۱. این کتاب برای کودکان و نوجوانان به نگارش درآمده، اما برای همه کسانی که دست‌کم سواد خواندن دارند، در هر سن و سال و در هر مرتبه علمی که باشند، مفید است؛ به عبارت دیگر در بردارنده اطلاعات عمومی برای همه سطوح است. کتاب به موضوعات فراوان که ممکن است مورد نیاز کودکان و نوجوانان باشد، پرداخته است؛ از جمله: معرفی دانشمندان، کشورها، شهرها، گیاهان، حیوانات، اصطلاحات دینی، اصطلاحات رایج در دانش‌های مختلفی چون فیزیک و شیمی و پزشکی، کتاب‌های مهم، انواع ورزش، واژه‌های مهم در کتاب‌های درسی دبستان و راهنمایی و سال‌های اول و دوم دبیرستان و...

۲. بیشتر دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، ترجمه‌اند و در بسیاری از آنها انتخاب مدخل‌ها و توضیح آنها مطابق با نیاز و فرهنگ کشور ما نیست؛ اما تدوین این فرهنگنامه بر اساس نیاز جامعه ماست.

۳. سروکار کودکان و نوجوانان از سنین کودکی با عبارات مستحکم، زمینه رشد آنها در امر نویسندگی را فراهم می‌سازد. عبارات ساده و روان و در عین حال استوار، ویژگی دیگر این اثر است.

۴. ویژگی دیگر کتاب، گستردگی مدخل‌هاست؛ به گونه‌ای که آخرین جلدی که تا این تاریخ چاپ شده (ج ۱۳) به پایان حرف «خ» رسیده است.

۵. کمتر صفحه‌ای از این کتاب خالی از عکس‌رنگی است. انتخاب عکس‌های رنگی زیبا و حرفه‌ای به آن جاذبه‌ای خاص داده است.

در خور ذکر است جلد سیزدهم فرهنگنامه کودکان و نوجوانان در سی‌امین سال شروع برنامه‌ریزی برای تدوین این اثر، نشر یافته است.

اینجانب هنگام مطالعه برخی مقاله‌های کتاب، متوجه پاره‌ای ایرادها در آن شدم. یادآوری آنها را لازم دانستم، با این امید که هنگام تجدید نظر، مورد توجه قرار گیرند.

در گذشته نیز در مجله کتاب‌های اسلامی، تابستان ۱۳۸۴، شماره ۲۱ نقدی به این کتاب داشته‌ام. در اینجا به ایرادهایی می‌پردازم که در آن مقاله نیاورده‌ام.

گفتنی است: مدخل‌ها به ترتیب الفبایی است و از ذکر شماره جلد و صفحه خودداری کردیم. اولین کلمه در همه نقل‌ها، مدخل است.

نقد فرهنگنامه کودکان و نوجوانان

چکیده: در عصر حاضر، معتبرترین کتاب‌ها از جهات مختلفی نظیر محتوا، جامعیت، استحکام نشر، ویرایش، صفحه‌آرایی و...، دایرةالمعارف‌ها هستند. یکی از این دایرةالمعارف‌ها، فرهنگنامه کودکان و نوجوانان است. نویسنده در نوشتار حاضر، نخست به اختصار، برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب را ذکر نموده و سپس به بیان ایرادات مندرج در برخی مقاله‌های کتاب مذکور، همت گماشته است. کلیدواژه: فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، نقد کتاب.

معتبرترین کتاب‌ها در عصر ما از جهات مختلفی چون: محتوا، جامعیت، استحکام نشر، ویرایش، صفحه‌آرایی و... دایرةالمعارف‌ها هستند. به دلیل گستردگی و اتقان آنها به سرعت مورد استقبال قرار می‌گیرند و از منابع تحقیق و مرجع می‌شوند؛ لذا باید تلاش کرد این آثار با کمترین ضعف، نشر یابند. چنین استقبالی از دایرةالمعارف‌ها سبب شده است این عنوان، بر برخی کتاب‌ها بیجا نوشته شود. فرهنگنامه کودکان و نوجوانان از جمله آثاری است که شایسته عنوان دایرةالمعارف است؛ چه اینکه نظریه ویژگی‌های درخور توجه آن، نشان کتاب سال جمهوری اسلامی را کسب کرد.

آشپزی: فن و هنر تهیه غذاست از مواد خام خوردنی، به کمک پختن و گاه بدون پختن.

امروزه بعضی مواد اولیه برای پخت و پز به فروش می‌رسد که به صورت نیم پخت هستند. کسی که برای تهیه غذا از اینگونه مواد استفاده کند، باز هم به کار او آشپزی گفته می‌شود؛ بنابراین واژه «خام» در تعریف بی مورد به نظر می‌رسد.

این بابویه یا این بابویه: ... معروفترین اثر این بابویه کتاب من لایحضره الفقیه (= کسی که دسترسی به فقیه ندارد) است ... کتاب عیون اخبار الرضا ...

الف) تصور شده کلمه «کتاب» جزء عنوان «کتاب من لایحضره الفقیه» نیست و لذا این کلمه سیاه نشده و در ترجمه عنوان نیز به چشم نمی‌خورد و در نتیجه ترجمه نارسا شده است.

شیخ صدوق در مقدمه کتاب خویش می‌گوید: عنوان کتاب خود را از این اثر گرفته است: «کتاب من لایحضره الطیب»؛ بنابراین کلمه «کتاب» جزء عنوان است و علاوه بر سیاه شدن باید در ترجمه هم می‌آمد.

ب) اعراب کتاب دیگر شیخ صدوق باید اینگونه باشد: «عیون اخبار الرضا»

احکام پنجگانه شرعی: ... انجام دادن یا انجام ندادن کارهای مکروه و مباح نه پاداش دارد، نه مجازات.

مسلماً ترک کار مکروه پاداش دارد؛ زیرا شخص طبق دستور شارع عمل کرده است.

ادیب الممالک فراهانی (۱۲۷۷ - ۱۳۳۵ هـ ق): ... به این سبب که از خاندان قائم مقام فراهانی بود، به ادیب الممالک فراهانی معروف شده است. در یکی از روستاهای اراک به دنیا آمد.

گویا نویسنده مقاله با فراهان آشنایی نداشته و نمی‌دانسته که منطقه‌ای در اطراف اراک است. در نتیجه علت ملقب شدن او به «فراهانی» را خویشاوندی با قائم مقام فراهانی دانسته است.

اسفند یا اسپند: گیاهی است علفی، گلدار...

تا پایان این مقاله، تنها به توضیح گیاه اسفند پرداخته شده است؛ در حالی که جا داشت به دوازدهمین ماه سال شمسی نیز اشاره می‌شد؛ چنان‌که ذیل اردیبهشت، آبان و آذر چنین است.

در جلد پنج، که پیوست و استدراک مجلدات قبل است، این نقص جبران نشده است.

اقرار: در اصطلاح حقوقی اعلام حق یا اعلام انجام دادن عملی

آب: ... مقدار کم آن بی رنگ، ولی مقدار زیاد آن آبی به نظر می‌رسد.

ظاهراً نویسنده متوجه این نکته نبوده است که علت آبی به نظر رسیدن آب دریا، حجم زیاد آن نیست، بلکه علت آن آبی بودن رنگ آسمان است که انعکاس تصویر آن، سبب آبی به نظر رسیدن آب دریا شده است و اگر آسمان ابری باشد، رنگ آب دریا سفید به نظر خواهد رسید؛ در حالی که حجم آن زیاد است.

آتش نشانی: سازمانی است که وظیفه اصلی آن خاموش کردن آتش در آتش سوزی‌ها و نجات دادن کسانی است که در محاصره آتش قرار گرفته‌اند...

وظیفه آتش نشانی در چند صفحه توضیح داده شده است؛ اما تنها مبارزه با سانحه آتش سوزی معرفی شده است؛ در حالی که این تنها یکی از وظایف این سازمان است. وظیفه اصلی و عام آتش نشانی نجات مردم و حفظ اموالشان از مطلق سوانح است؛ از جمله: نجات سقوط کنندگان در چاه یا کانال آب، نجات محبوس شدگان در زیر آوار یا آسانسور، مقابله با حیوانات وحشی و موذی مانند مار و ...

آسیا: ... در میان ۴۱ کشور آسیا، کشوری به پهناوری اتحاد

جماهیر شوروی، و به کوچکی مالدیو، یا کشورهایی به

پرجمعیتی چین و هند و کم جمعیتی مالدیو و قطر جای دارند.

در ضمن مقاله آسیا، نقشه این قاره درج شده و اتحاد جماهیر شوروی به عنوان کشوری پهناور کشیده شده است. در همین جلد اول، ذیل مدخل «آذربایجان» آذربایجان ایران توضیح داده شده است و کشور آذربایجان معرفی نشده است و در صفحه‌های ۶۳ و ۶۷ و ۶۸ در سه نقشه از استان‌های آذربایجان ایران، همسایه شمالی ایران، اتحاد جماهیر شوروی ضبط شده است.

در نگاه ابتدایی چنین به نظر می‌رسد که زمان تدوین جلد نخست به پیش از متلاشی شدن شوروی بازمی‌گردد؛ اما در مقاله آسیا، صفحه ۱۱۴، داخل کادر نام کشورهای آسیایی آمده و در آن نام‌های آذربایجان، ارمنستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان، قزاقستان، گرجستان و ازبکستان به چشم می‌خورد.

اگرچه در متن مقاله، سخن از ۴۱ کشور در آسیا به میان آمده، اما در کادر مذکور نام ۴۸ کشور ضبط شده است.

آخرین پاراگراف مقاله آسیا، چنین است: «کشورهای تازه استقلال یافته آسیا با دشواری‌های گوناگونی روبرو هستند. فقر اقتصادی، تکیه بر کشاورزی سنتی، نداشتن صنایع سنگین...».

گویا ابتدای مقاله پیش از فروپاشی شوروی نوشته شده است و انتهای آن پس از فروپاشی.

سویسی)، پو، ادگار آلن (شاعر و نویسنده آمریکایی)، پوپ، آرتور، اپهام (شرق شناس آمریکایی و کارشناس هنر ایران) پورداد، ابراهیم (مترجم کتاب اوستا)، پوشکین، آکساندر سرگیویچ (شاعر و نویسنده روسی)، پیراندلو، لوییجی (نمایشنامه نویس ایتالیایی)، پیرنیا، میرزا حسن خان مشیرالدوله (تاریخ نویس اواخر قاجار و اوایل پهلوی)، پیکاسو، پابلو (نقاش اسپانیایی).

ممکن است گفته شود: تخصص افراد فوق، در زمینه کودکان و نوجوانان است. در جواب باید گفت: برخی از آنها کاری در مورد کودکان و نوجوانان ارائه نکرده اند؛ مثلاً حجم معرفی مهندس بازرگان بیش از سه برابر معرفی آیت الله بروجردی است. از این گذشته همه شیعیان باید با قضیه مرجعیت آشنایی داشته باشند و آشنایی با مراجع تقلید، مورد نیاز همه قشرها در سنین مختلف است.

مهندس بازرگان و شهید باهنر هر دو نخست وزیر و دانشمند بودند؛ اما زندگی نامه بازرگان بیش از سه صفحه است، در حالی که زندگی دکتر باهنر در همان مجلد به یک صفحه هم نمی رسد.

حجم اندک معرفی امامان معصوم (ع) در جلد سوم با اینکه به هر کدام مدخلی مستقل اختصاص یافته، جلب توجه می کند.

آنچه ذکر شد، نمونه هایی اندک از مواردی است که مقایسه حجم مقالات نشان می دهد.

پهلوی (۱۳۰۴ - ۱۳۵۷ ش) آخرین سلسله پادشاهی ایران است...

مقاله «پهلوی» به تفصیل به معرفی سلسله پهلوی از ظهور تا سقوط پرداخته است. جلد هشتم از صفحه ۱۸۰ تا ۱۸۳ به عوامل قیام مردم و خواسته های آنان و سقوط پادشاهی اختصاص دارد. این بخش علت پدید آمدن انقلاب را بیشتر مسائل اقتصادی مطرح کرده است و به این امور نیز اشاره شده است: تصویب لایحه کاپیتولاسیون در مجلس، وجود اختناق و استبداد، تشکیل حزب رستاخیز، مناسبات نزدیک شاه با دولت اسرائیل و تغییر تاریخ از شمسی به شاهنشاهی.

در این قسمت به عامل اصلی و اساسی پدید آمدن انقلاب تصریح نشده است. امام خمینی از همان ابتدای قیام، در پیام ها و سخنرانی ها - که در کتاب صحیفه نور در دسترس است - همواره شعارش اسلام خواهی بود. سخنرانی در سال ۱۳۴۳ که بارها از صدا و سیما پخش شده، یکی از نمونه های آن است: «ای سران اسلام، به داد اسلام برسید. ای علمای نجف، به داد اسلام برسید. ای علمای قم، به داد اسلام برسید» (صحیفه امام، ج ۱، ص ۴۲۰).

متأسفانه تنها خواسته ای که در فرهنگنامه نیامده، داد اسلام خواهی

است که زیان آن به اقرارکننده و سود آن به دیگری می رسد. همیشه در اقرار سودی به کسی نمی رسد. کسی که اقرار به زنا می کند، چه سودی به کسی می رسد؟

انگل ها: موجودات زنده ای هستند که در داخل و یا روی بدن موجودات زنده دیگر که میزبان نامیده می شوند، زندگی می کنند. (الف) ندانستیم چرا عنوان مقاله به صورت جمع است. لازم بود مفرد باشد و جای آن قبل از مدخل «انگلس» است.

(ب) دانشنامه دانش گستر در جلد ۳، صفحه ۲۳۸ «انگل» را اینگونه معنا کرده است: «جاندار که روی بدن یا درون بدن موجود دیگری با نام میزبان زندگی می کند و برای غذا وابسته به میزبان است».

به نظر می رسد تعریف دانشنامه دانش گستر دقیق تر است و به صرف زندگی موجود زنده ای بر یا در موجود زنده دیگر به آن انگل نمی گویند.

بت: مجسمه ای است از جنس سنگ، چوب یا فلز که ... همیشه جنس مجسمه از سه جنس مذکور نبوده، بلکه گاهی آن را از گل و حتی از خوردنیجات درست می کردند.

بحار الانوار: ... نام کامل آن بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار ائمة الاطهار است، به معنای دریای روشنی ها فراهم آورنده اخبار امامان اطهار.

(الف) جمع «بحر»، «بحار» به کسر با است.

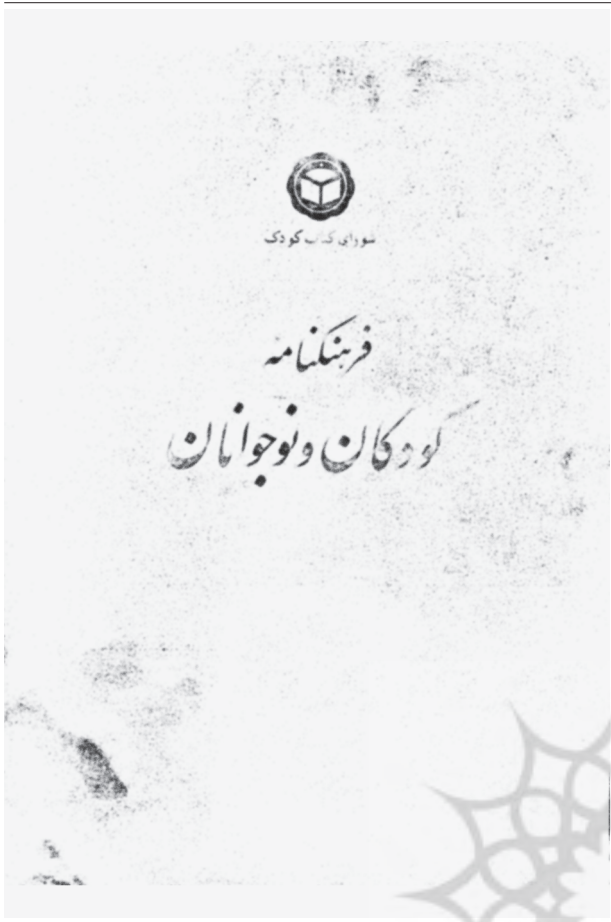
(ب) «ائمه» باید الف و لام داشته باشد و نیز به دلیل مضاف الیه بودن باید مجرور باشد.

(ج) معنای دقیق عنوان کتاب بحار الانوار چنین است: دریاهای نور که جواهرات اخبار ائمه اطهار در آنها گرد آمده اند.

در عنوان بحار، سخنان ائمه (ع) به جواهر تشبیه شده اند، اما در ترجمه لحاظ نشده است.

بروجردی، آیت الله سید حسین طباطبایی (۱۲۵۴ - ۱۳۴۰ ه ش) از علمای مشهور و از مراجع بزرگ شیعه است ...

حجم شرح حال معظم له در قیاس با دیگر اشخاص جلب توجه می کند. آیت الله بروجردی از علمای کم مانندی بود که مرجعیت کل را به عهده داشت و پس از او قریب به اتفاق مراجع تقلید تا عصر حاضر شاگردان ایشان بودند. می بینیم حجم معرفی این شخصیت برجسته شیعی، به یک صفحه نمی رسد؛ در حالی که افرادی که مرجعیت به مراتب پایین تر، با حجم بیشتر معرفی شده اند. برخی از آنها عبارتند از: پروست، مارسل (رمان نویس فرانسوی)، پروکوفیف، سرگئی، سرگیویچ (آهنگساز روسی)، پستالوتسی، یوهان هاینریش (معلم و نویسنده

انقلابی هاست. هرچند موارد مذکور در مقاله نیز از عوامل تحریک کننده مردم برای شرکت در انقلاب بود، اما محرک اصلی، بی‌اعتنایی رژیم به احکام اسلامی بود. بله، در پایان این قسمت آمده است: «انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن به پیروزی رسید». غافل از اینکه انقلاب ترسیم شده در مقاله، رنگ اسلامی ندارد!

در خور ذکر است که مدخل «انقلاب اسلامی ایران» واقع بینانه تر به تبیین انقلاب پرداخته است. ذیل آن مدخل متن کامل قطعنامه‌ای که در مجلس جشن به مناسبت آزادی امام خمینی در فیضیه در سال ۱۳۴۳ خوانده شد، آمده است. یکی از مواد آن چنین است: «اجرای قوانین اسلامی به صورت کامل خود و احیای سنت‌های متروک دینی» (ج ۴، ص ۶۷).

تابعین: مسلمانانی هستند که پیامبر اسلام (ص) را ندیده‌اند، ولی اصحاب آن حضرت از مهاجرین و انصار را دیده و از آنها حدیث شنیده و روایت کرده‌اند.

شرط تابعی بودن این نیست که شخص، حدیث شنیده و روایت کرده باشد (رک: معجم مصطلحات الرجال و الدراریة، ص ۳۷)

تسبیح: ... استفاده از تسبیح در اسلام از زمانی آغاز شد که حضرت محمد (ص) به حضرت فاطمه (س) فرمودند: پس از هر نماز ۳۳ بار سبحان الله گفتن ثواب بسیار دارد.

تسبیحاتی که پیامبر یاد حضرت فاطمه (س) داد، شامل ۳۴ بار الله اکبر، ۳۳ بار سبحان الله و ۳۳ بار الحمد لله می‌شد (رک: کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۳۲۰، ح ۹۴۷).

توکل: ... به کسی که پیوسته در زندگی به خداوند توکل کند و تسلیم اوست، متوکل می‌گویند.

متوکل به فتح «ت» درست است. در جلد ۳، صفحه ۲۶۲ نیز دوبار متوکل به کسر «ت» ضبط شده است. «متوکل» اسم فاعل از باب تفاعل است و باید تاء آن مفتوح باشد.

جاهلیت: ... بعد از قرآن کریم، نهج البلاغه قدیمی‌ترین منبعی است که در آن از دوره جاهلیت سخن گفته شده است.

پیش از نهج البلاغه نیز کتاب‌های فراوان، از عصر جاهلیت سخن گفته‌اند؛ برای نمونه در این منابع توصیف جاهلیت از سوی جعفر بن ابی طالب نزد نجاشی آمده است: مسند احمد بن حنبل، ج ۱، ص ۴۳۲، ح ۱۷۴۰؛ سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۳۵۹؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۹؛ تفسیر علی بن ابراهیم قمی، ج ۱، ص ۱۷۷.

نهج البلاغه مشتمل بر سخنان امام علی (ع) است که به اهتمام سید رضی (م ۴۰۶ ق) گرد آمده و عصر او بعد از تدوین همه کتاب‌های مذکور است.

جزیه: مالیاتی بود که غیرمسلمانان یا اهل کتاب (یهودی، مسیحی و زرتشتی) سالانه به حکومت اسلامی می‌پرداختند و در مقابل از حمایت حکومت اسلامی برخوردار می‌شدند.

جزیه تنها از یهودی و مسیحی و زرتشتی گرفته می‌شود نه از هر غیرمسلمانی (امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۹۷).

حدیث: به کلام و یا بیان رفتار پیامبر اسلام (ص) و علاوه بر آن نزد شیعیان به کلام و رفتار معصومان (ع) گفته می‌شود...

پس از پیامبر (ص)، برخی اصحاب او و خلفا از روایت و کتابت حدیث جلوگیری کردند؛ زیرا از آن بیم داشتند که در نوشتن و روایت احادیث دقت کافی نشود؛ تا اینکه عمر بن عبدالعزیز (خلافت ۹۹ - ۱۰۱ ق)، هشتمین خلیفه اموی، دستور داد تا حدیث‌ها جمع‌آوری و تدوین گردد. از آن پس، مسلمانان کتاب‌های متعددی را در این زمینه تألیف کردند. نهج البلاغه و صحیفه سجادیه از مهم‌ترین این کتاب‌ها به شمار می‌روند.

الف) سنت شامل تأیید رفتار و سخن دیگران از سوی معصوم (ع) نیز می‌شود (همین ایراد در مدخل‌های «اجتهاد» و «اجماع» نیز دیده می‌شود).

ب) تعبیر «علاوه بر آن» این توهم را به وجود می‌آورد که «معصومان»

شامل پیامبر(ص) نمی شود.

ج) یکی از توجیه های مانعین از کتابت حدیث، بیم داشتن در بی دقتی در کتابت بود. دلایل دیگر آنان پیشگیری از این امر بود: اختلاف، مهجوریت قرآن، مشتبه شدن قرآن به سنت، پیدایش کتابی هم شأن قرآن.

اما برخی دانشمندان شیعی بر این باورند که علت اصلی، پیشگیری از نشر فضایل اهل بیت(ع) به ویژه امام علی(ع) و نیز پیشگیری از آشناسدن مردم و ایستادگی آنها در برابر بدعت ها و کجروی ها بود (رک: اسدالله جمشیدی، تاریخ حدیث، ص ۱۰۱ - ۱۲۱).

د) آنچه از آن جلوگیری به عمل آمد، کتابت حدیث پیامبر(ص) بود و در نهج البلاغه و صحیفه سجادیه سخنان آن حضرت گرد نیامده تا پس از آزدسازی کتابت حدیث نوشته شوند.

حلال و حرام: ... واژه حرام در زبان عربی از حَرَمَ به معنی منع کردن و بازداشتن کاریا چیزی است. حرام از حَرَمَ به ضم «ر» است.

حوزه علمیه: ... طلبه ها ... تلاش می کنند تا احکام فقهی را از منابع اصلی (قرآن کریم، سنت پیامبر(ص)، اجماع و عقل) استنباط کنند ... شیخ محمدرضا مظفر (۱۲۵۶ - ۱۳۲۲ هـ ق) ... آیت الله خمینی (۱۲۸۰ - ۱۳۶۸ هـ ش) ...

الف) یکی از منابع فقه، سنت است و شامل سنت پیامبر(ص) و دیگر معصومان می شود و منحصر به سنت رسول اکرم(ص) نیست.

ب) آیت الله مظفر در سال ۱۳۵۵ ق دانشکده اجتهاد و در سال ۱۳۷۶ ق دانشکده فقه را تأسیس کرد. مسلماً او بعد از مرگش نمی توانسته این فعالیت ها را انجام دهد. سال ۱۳۲۲ ق تاریخ تولد اوست نه سال درگذشت. وی در سال ۱۳۸۳ ق برابر با ۱۳۴۲ ش از دنیا رفت (رک: گلشن ابراز، ج ۲، ص ۶۸۰ - ۶۸۶)

ج) سال تولد امام خمینی در بالابالا ۱۲۸۰ هـ ش است، اما در مدخل «خمینی، سید روح الله مصطفوی» سال تولد ایشان ۱۲۸۱ هـ ش ثبت شده است.

معتبرترین تاریخ همان است که در شناسنامه ایشان درج شده، یعنی سال ۱۲۷۹ هـ ش.

خیام (حدود ۴۳۹ - ۵۱۷ هـ ق)

در مدخل «جبر» زندگی عمر خیام آمده و تاریخ درگذشت او بدون اظهار تردید سال ۵۱۵ نوشته شده است.

خمینی، سید روح الله مصطفوی: ... او درباره برخی مسائل،

نظریات نوینی ابراز داشت که بسیاری از فقیهان با آن موافق نبوده اند، از جمله فتوای حرام نبودن بازی شطرنج که یک بازی فکری است و نیز آن نوع موسیقی که مشکوک به طرب نباشد.

الف) دو فتوای مذکور از امام خمینی، نونبود، بلکه پیش از او نیز این نظریات وجود داشت. در مورد شطرنج وقتی که آیت الله محمد حسن قدیری پیامی انتقادی در مورد این فتوا به امام خمینی نوشت، ایشان در جواب اشاره کرد آیت الله سید احمد خوانساری - پیش از او - فتوا به جواز بازی با شطرنج بدون برد و باخت داده بود (رک: صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۵۱).

در مورد موسیقی هم دیدگاه های فقها بسیار متفاوت است و علمای بزرگی پیش از او بوده اند که نسبت به موسیقی فتوایی آسان تر داشته اند.

ب) امام خمینی به صورت مطلق فتوا نداد که بازی شطرنج جایز است، بلکه با دو شرط جایز دانست: برد و باخت در کار نباشد و نیز از ابزار قمار بودن خارج شود. متن سؤال و جواب چنین است:

«اگر شطرنج، آلات قمار بودن خود را به طور کلی از دست داده باشد و چون امروز تنها به عنوان یک ورزش فکری از آن استفاده گردد، بازی با آن چه صورتی دارد؟»

جواب: بسمه تعالی. به فرض مذکور اگر برد و باختی در بین نباشد، اشکال ندارد» (صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۲۹).

ج) در فرهنگنامه آمده است که اگر موسیقی مشکوک به طرب نباشد، جایز است؛ یعنی اگر مشکوک بود، جایز نیست. حال آنکه طبق فتوای امام خمینی گوش دادن به موسیقی ای که مطرب بودن آن مشکوک است، عیبی ندارد. ایشان در جواب از سؤال در مورد حکم موسیقی بارها چنین نوشته است:

«موسیقی مطرب حرام است و صداهای مشکوک مانع ندارد» (استفتائات حضرت امام خمینی، ج ۳، ص ۶۰۴).